НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Журба М. А.
доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та археології слов'ян, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ),gileya.org.ua@gmail.com

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ: БІЛАН С. О. ТРАНСФОРМАЦІЯ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА (1929–1939 РР.). – НІЖИН : ПП ЛИСЕНКО, 2014. – 456 С.

Монографія доцента кафедри історії і політології Національного університету біоресурсів і природокористування України С. О. Білана підсумовує багаторічну наукову роботу автора, присвячену комплексному дослідженню змін у соціальній структурі, виробничій діяльності та національно-культурному житті українського селянства, які сталися внаслідок цілеспрямованої політики більшовицької влади в період 1929–1939 рр. і призвели до руйнування традиційних аграрних відносин, насаджування комуністичних методів сільськогосподарського виробництва, гальмування державотворчих процесів, деформацій у духовній сфері.

Монографічне дослідження, що рецензується,відзначається високим джерелознавчим рівнем. Автором використано нормативно-законодавчі акти, статистичні матеріали, чимала кількість періодичних видань. Основу джерельної бази монографії становлять архівні матеріали, що надає праці солідного наукового вигляду. Враховуючи специфіку досліджуваної проблеми, автором були задіяні матеріали не лише архівів України (Центрального державного архіву вищих органів влади і державного управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Галузевого державного архіву Служби безпеки України, державних архівів Київської та Чернігівської областей,), а й Російської Федерації (Державного архіву Російської Федерації, Російського державного архіву економіки, Російського державного архіву соціально-політичної історії).

Територіальні межі праці охоплюють кордони УСРР (з січня 1937 р. – УРСР) з урахуванням адміністративно–територіального поділу означеного періоду, відтак назви населених пунктів, районів та областей відповідають історичним реаліям тогочасної України.

Структурно книга розподілена на п'ять взаємопов'язаних та логічно завершених розділів, назви яких цілком адекватно відбивають зміст праці – "Життя українського селянства 1929–1939 рр. у світлі сучасних наукових досліджень", "Постголодоморна відбудова українського села", "Зміни суспільної свідомості українського селянства в умовах тоталітарного режиму", "Інтелектуально–професійне наповнення українського села", "Духовне життя українського селянства в умовах соціально–економічних експериментів та репресій".

Зрозуміло, що в історіографічному плані автор має попередників, оскільки розвиток українського села завжди викликав значний інтерес науковців, так як історичний феномен він увібрав різні напрями дослідження – земельні відносини між представниками українського суспільства, стан сільськогосподарського виробництва, матеріально–технічне забезпечення сільського господарства, економічні закони його розвитку, міграційні хвилі, демографічні процеси та соціальні зміни у складі сільського населення, побут, культуру, громадські настрої, суспільну свідомість та політичну активність зайнятих у аграрному секторі людей і т.д. С. О. Білан докладно аналізує їх науковий доробок в першому розділі монографії, демонструючи при цьому ґрунтовну обізнаність не тільки з історичною літературою, а й з напрацюваннями вчених у галузі економіки, етнології, культурології, політології, соціології, філософії тощо. Крім того, дослідник обрав міждисциплінарний підхід щодо вивчення життя українського селянства впродовж 1929–1939 рр. не лише у зв'язку із недостатністю уваги істориків до обраної проблеми, а й необхідністю використання різнопланової термінології, оскільки сталінський тоталітарний режим зумовив появу таких специфічних неологізмів як "куркуль", "глитай", "мінусник", "голодомор", "колгосп", "радгосп" та ін., що навряд чи могли з'явитися у демократичному суспільстві. Переоцінка змісту основних понять та термінів, пошук нових теоретико–методологічних підходів і системної парадигми для висвітлення соціально–політичного й культурно–духовного розвитку українського селянства надали автору право пропонувати власне бачення та демонструвати особисте ставлення до них.

В другому розділі монографії розкрито організаційно-правові основи функціонування сільського господарства УСРР в межах унітарної держави, відтворено соціально-економічне становище українських селян в контексті формування єдиного народногосподарського простору, а також проаналізовано демографічні втрати сільського населення України внаслідок здійснення аграрної політики більшовиків впродовж 1929–1939 рр. У зв'язку з тим, що у досліджуваний період комуністична партія відігравала головну роль у формуванні системи аграрних відносин і управлінні сільськогосподарськими структурами, автор зосередив особливу увагу на аналізі тогочасних партійних документів, які було покладено в основу аграрної політики 1929–1939 рр., що вдало відрізняє рецензовану працю від ряду публікацій, присвячених радянському періоду історії українського селянства.

Думки, викладені автором у другому розділі праці, в основному доводять, що сільськогосподарська структура України, що утвердилась в 1929–1939 рр., становила собою систему, в якій суспільно-політичні обставини, за яких функціонували колгоспи і радгоспи, доповню-

валися далеко не найкращими внутрішніми соціально-економічними і виробничо-господарськими відносинами, оскільки основою колективізації стала артільна форма, яка передбачала повне усуспільнення землі, знарядь праці і примітивний рівень її мотивації. Формування нових виробничих відносин в сільському господарстві С. О. Білан справедливо пов'язує із затвердженням Примірного статуту сільськогосподарської артілі у 1935 р. Однак, як стверджує автор, проголошене ним положення про те, що оброблювана колгоспами земля закріплюється за ними у безоплатне і довічне користування, в дійсності мало суто декларативний характер, оскільки одержавлення аграрного сектору набуло прискорених потворних форм і масштабів, за яких будь–яка не узгоджена з партійно–державним керівництвом діяльність не допускалась та жорстоко каралась.

Третій розділ монографії містить розгляд кількох важливих проблем, кожна з яких могла б стати предметом окремого наукового дослідження. Автор розкриває сутність дискримінаційної політики держави та суспільно-політичний фон, на якому проходила ліквідація хутірської системи поселення сільських мешканців України та депортації українських селян у 30–х рр. XX ст., а також звертає увагу на особливості терору в українському селі. Отже, як слушно зазначає С. О. Білан, впродовж 1929–1939рр. у партійно-державного керівництва СРСР провідне місце займала політична категорія "ворог народу", з яким воно вело нещадну та безкомпромісну війну. Однак, саме політизація цієї проблеми та її зведення в рамки геноциду українців і призвели до такого масштабного їх винищення. В Україні до "ворогів народу" здебільшого були віднесені "куркулі" і "куркульські елементи", які становили більшість її сільського населення. Україна завжди була хліборобською країною, що позначилося на її суспільно–економічному розвитку та відбилося на ментальності народу, його культурі та історично зумовило аграрний характер господарства України. Споконвічно майже дві третини її населення становили селяни – хлібороби та господарі, тобто за політичною оцінкою сталінського керівництва "куркулі", що й спростило державним структурам процес їх "очищення" та винищення українського народу, що офіційно не мав ні державних, ні етнічних, ні будь–яких інших ознак, крім класових.

Багатосюжетним є також четвертий розділ рецензованої монографії, в якому проаналізовано проблеми та шляхи кадрового забезпечення сільськогосподарського виробництва,розвиток аграрної освіти та її вплив на формування соціального складу українського селянства, а також розкрито участь сільської молоді України у трансформаційних процесах 1929–1939 рр. Безперечно складність при його написанні полягала в тому, щоб зуміти витримати суто історичний підхід при аналізі порушених в розділі проблем, що на нашу думку, авторові вдалося, оскільки його головними аргументами стали фактографічність табажання уникнути прийнятих стереотипів.

Окремий п'ятий розділ монографії присвячено проблемам духовного життя українського селянства в умовах соціально–економічних експериментів та репресій. Зокрема, С. О. Білан аналізує позаекономічні форми стимулювання трудової активності сільськогосподарських працівників. Автор аргументовано доводить, що у 30–х рр. XX ст. розвиток виробничого змагання й ударництва в сільській місцевості був нерозривно пов'язаний з початком діяльності політвідділів МТС та радгоспів, одним із основних завдань яких стало "підвищення трудової активності широких мас села", однакбільшість сільського населення України намагалась уникнути участі в цьому русі з різних причин: по–перше, фахівці–аграрники залишались осторонь руху новаторів, оскільки вважали його черговою короткотерміновою кампанією радянської влади; по–друге, значній кількості сільськогосподарських працівників бракувало необхідних професійних знань та умінь для освоєння нових методів роботи. Крім того, в умовах надзвичайної централізації керівництва сільським господарством виробнича ініціатива всіляко обмежувалася, а невдалі експерименти зазвичай розцінювалися як акти шкідництва та саботажу.Водночас результати, досягнуті під час розгортання масовості змагання в аграрній галузі, переконливо довели, яке невичерпне терпіння, стійкість і працьовитість закладені в творчій ініціативі українських селян, однак її результати не завжди були адекватні цілям радянської держави, що фактично стало вироком українського народу.

Окремі сюжетні лінії монографії присвячено проблемам соціального забезпечення сільського населення України, яка була спрямована не на підвищення матеріально–побутового рівня його життя в цілому, а на ті категорії селян, що втратили працездатність.Цілком реальними є окреслені автором проблемипіднесення культурного рівня українського селянства, які даються взнаки до сьогоднішнього дня.

Окремо слід звернути увагу на насиченість рецензованої монографії цифровим матеріалом, представленим у тексті у вигляді зведених таблиць, які наочно демонструють проблеми у розвитку українського селянства в авторитарну добу. Висока достовірність представленого в монографії статистичного матеріалу досягається шляхом залучення та порівняльного аналізу цифрових показників з різних джерел. Переважна частина статистичного матеріалу почерпнута автором з опублікованих видань – насамперед довідників, однак поряд з цим, в монографії чимало й архівних статистичних відомостей. Наприклад, подано надзвичайно цікаві матеріали із фондів Галузевого державного архіву Служби безпеки України.

В заключній частині роботи підсумовано результати проведеного автором дослідження, де він звертає увагу на те, що тоталітарна влада, створивши шляхом жорстокого примусу мережу комун, ТСОЗів, сільськогосподарських артілей, радгоспів і колгоспів, покликаних ліквідувати традиційне індивідуальне господарство, встановила у свідомості українських селян психологічний бар'єр між індивідуальним і колективним господарством, який сталінському режиму так і не вдалося зламати, оскільки переважна більшість українських селян продовжувала, хоч і пасивно, опиратися колективізації. Не зважаючи на те, що у психіці українського селянства сталися глибокі зміни – з'явилися байдуже ставлення до праці на землі, яке передалося наступним поколінням, українська нація виявилася надзвичайно міцною, бо продовжувала давати світові геніїв, творити самобутню культуру, зберігати національну ідентичність. У зв'язку з цим С. О. Білан констатує, що соціа-

лістичні перетворення впродовж 1929–1939 рр., які традиційно у вітчизняній історіографії розглядались як період вирішальних змін та остаточної перемоги соціалізму, викликають серйозні заперечення, оскільки повернулись до нас зворотним боком – колективізацією, розкуркуленням, голодомором, репресіями та масовими депортаціями селян. Українське село виявилося соціально–економічним та національно–культурним явищем, для перманентного розвитку якого сталінський режим використав комплекс репресивно–каральних заходів, прийомів і методів економічного та позаекономічного примусу, підтримуючі одні соціальні групи та винищуючи інші.

Звичайно, рецензія не може охопити зміст всієї монографії С. О. Білана, проте, сподіваємось, що вона все ж таки переконує в проведенні автором великої роботи, наслідком якої стала поява фактично першої у вітчизняній історіографії спроби проаналізувати трансформації життя українського селянства впродовж 1929–1939 рр., що з методологічної точки зору має послідовний системно–науковий характері створює солідну базу для подальших наукових досліджень в цьому напрямі.

Jurba M.A., *Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History and Archaeology of the Slavs, the National Pedagogical University M.P.Drahomanova (Ukraine, Kiev),gileya.org.ua@gmail.com*

Review of the monograph:Bilan S.A. Transformation of life of the Ukrainian peasantry (1929–1939). –Nizhin: PE Lysenko, 2014. – 456 p.

Журба М. А. , *доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой истории и археологии славян, Национальный педагогический университет им. М. П. Драгоманова (Украина, Киев),gileya.org.ua@gmail.com*

Рецензия на монографию: Билан С. А. Трансформация жизни украинского крестьянства (1929–1939 гг.).– Нежин: ЧП Лысенко, 2014. – 456 с.

* * *

Масаев М. В.
кандидат исторических наук, доцент, заведующий лабораторией факультета социокультурной деятельности и музыкального искусства, Крымский университет культуры, искусств и туризма (Украина, \Симферополь), mikhail–masaev@yandex.ru

Армянские церкви Крыма: прошлое, настоящее, будущее

Рецензия на книгу: Армянские церкви Крыма. Каталог выставки документов / Государственная архивная служба Украины. Национальный архив Армении / С. С. Мирзоян, Г. Г. Авакян, А. Р. Оганесян / ред. О. А. Габриелян. – Симферополь–Ереван, 2012. – 88 с.

(рецензія друкується мовою оригіналу)

Каталог выставки документов, предлагаемый читателю, представляется поистине уникальным изданием, которое представляет собой не только простой перечень иллюстративных документов, фотографий, архивных материалов, но также содержит сведения об истории армянских церквей, их особенности, уникальном характере этноконфессиональных взаимоотношений сквозь призму широкой исторической ретроспективы.

Выставка была подготовлена в рамках Соглашения о сотрудничестве между Государственной архивной службой Украины и Национальным архивом Армении в сфере архивного дела от 14 сентября 2007 года.

В каталог выставки “Армянские церкви Крыма” включены ценные документальные материалы об истории армянских церквей Крыма, которые хранятся в архивах Крыма и Армении. Представленные материалы рассказывают об армянской церкви и армянской общине на территории полуострова с XVIII века. Каталог издан при содействии ген. директора издательства “Тигран Мец” Маркосяна В. и членов Благотворительного фонда “Луйс” (г. Симферополь): Абгаряна В. , Абрамяна Р. , Акопяна О. , Акопяна С. , Алексаняна Д. , Аматуни А. , Амирханяна С. , Барсегяна Г. , Габриеляна О. , Гудманова В. , Джавадова К. , Колиева М. , Манукяна В. , Миразизяна С. , Саргсяна В. , Хачатряна М. , Яна Станислава.

Показательно, что редактором издания является известный отечественный ученый, доктор философских наук, профессор, академик Олег Аршавирович Габриелян.

Весьма интересным является раздел кандидата исторических наук Т. Саркисяна под названием “Из истории армянской церкви Крыма”.

В части 1 каталога под заголовком “Из истории армянской общины Крыма” интересно обратить внимание на следующие документы:

– Указ императрицы Екатерины Великой о переселении крымских армян в Азовскую губернию, отводе им земель, постройке церкви и других вопросах 14 ноября 1779 г. (НАА – Национальный архив Армении – М. М.);

– Соглашение крымских армян о переселении из Крыма в Ново–Нахичевань 1780 г. (НАА);

– Циркуляр Ново–Нахичеванского армянского духовного суда о необходимости оказания помощи крымскому армянскому населению 24 марта 1791 г. (НАА);

– Указ императора Александра I о предоставлении привилегий и прав переселившимся в Азовскую губернию крымским армянам 1802 г. (НАА);

– Список армянских беженцев, получивших паспорта и приютившихся в Крыму 1807 г. (НАА);

– Отношение Ново–Нахичеванской и бессарабской армянской епархиальной консистории в Синод Св. Эцмиадзина с просьбой о награждении попечителя приходского училища г. Орбазара Степанноса Налбандяна 18 сентября 1868 г. (НАА);

– Из исторического очерка об основании города Орабазар (Армянский базар) 1840–1852 гг. (НАА);

– Из исторического очерка об основании города Евпатория (Кеозлев) 1840–1852 гг. (НАА);

– Представление Департамента иноверных исповеданий Эчмиадзинскому армяно–григорианскому Синоду о разрешении армянской церкви города Евпатории приобрести недвижимое имущество, 31 августа 1917 г. (НАА);

– Письмо священника армянской церкви г. Евпатории Степанноса Искандаряна Новонахичевано–Бессарабскому епархиальному начальнику о тяжелом положении армянской приходской школы, 2 ноября 1909 г. (НАА);